

**O‘TKAN KUNLAR” ASARIDA AN’ANA VA YANGILIK
QARAMA-QARSHILIKLARI**

Tursunaliyeva Hidoyatxon Qobiljon qizi

Qo‘qon davlat universiteti Gumanitar fanlar va tillar fakulteti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida aks etgan an’ana va yangilik masalalari tahlil qilinadi. Asardagi ijtimoiy muhit, oilaviy munosabatlar, milliy qadriyatlar, eski urf-odatlar hamda yangicha dunyoqarash o‘rtasidagi ziddiyatlar ilmiy jihatdan yoritiladi. Ayniqsa, Otabek, Kumush va Zaynab obrazlari misolida jamiyatdagi ma’naviy o‘zgarishlar va taraqqiyot g‘oyalari ko‘rsatib beriladi. Maqolada Abdulla Qodiriyning ma’rifatparvarlik qarashlari hamda romanning o‘zbek milliy tafakkuridagi o‘rni haqida xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qodiriy, “O‘tkan kunlar”, an’ana, yangilik, ma’rifat, Otabek, Kumush, Zaynab, milliy qadriyat, o‘zbek romanchiligi, ijtimoiy ziddiyat, ma’naviyat, taraqqiyot.

O‘zbek adabiyotida roman janrining shakllanishi va rivojlanishida Abdulla Qodiriyning xizmatlari nihoyatda beqiyosdir. Uning “O‘tkan kunlar” romani nafaqat birinchi o‘zbek romani sifatida, balki xalqning ijtimoiy hayoti, ruhiyati, milliy qadriyatlari va davr muammolarini chuqur yoritib bergan badiiy asar sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Asarda XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Turkiston hayoti real voqealar asosida tasvirlangan.

“O‘tkan kunlar” romanining eng muhim jihatlaridan biri unda an’ana va yangilik o‘rtasidagi kurashning aks etishidir. Yozuvchi jamiyatdagi eskicha qarashlar, urf-odatlar va ijtimoiy tengsizliklarni tanqid qilish bilan birga, yangi hayotga intilish, ma’rifat va taraqqiyot g‘oyalarini ilgari suradi.

Asarda an’ana va yangilik masalasi faqatgina oilaviy munosabatlar doirasida emas, balki keng ijtimoiy-ma’naviy muammo sifatida ham ochib beriladi. Ayniqsa, Otabek obrazi orqali yangilikka intilgan, ilmiy, dunyoqarashi keng inson timsoli yaratilgan bo‘lsa, ayrim boshqa qahramonlar orqali eskilik tarafdorlari tasvirlanadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi “O‘tkan kunlar” romanida an’ana va yangilik qarama-qarshiliklarining badiiy talqinini o‘rganish, ularning asar mazmunidagi o‘rni va ahamiyatini tahlil qilishdan iborat.

Abdulla Qodiriy o‘zbek adabiyotida realistik roman asoschisi sifatida alohida o‘rin egallaydi. U milliy adabiyot tarixida yangi bosqich yaratgan ijodkorlardan biri bo‘lib, o‘z asarlarida xalq hayoti, jamiyatdagi ijtimoiy muammolar va inson ruhiyatini

chuqur tasvirlashga alohida e'tibor qaratgan. Yozuvchi o'zining badiiy mahorati, hayotiy obrazlari va kuchli realizmi bilan o'zbek romanchiligining taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan.

Abdulla Qodiriy 1894-yilda Toshkent shahrida tavallud topgan. U dastlab eski maktab va madrasalarda tahsil olgan, keyinchalik esa zamonaviy bilimlarni ham egallashga intilgan. Bu esa uning dunyoqarashi shakllanishida muhim rol o'ynagan. Yoshligidan xalq hayotini kuzatgan yozuvchi jamiyatdagi adolatsizliklar, jaholat va qoloqlikni chuqur his qilgan. Ana shu kuzatishlar keyinchalik uning asarlarida asosiy mavzulardan biriga aylangan.

Qodiriyning ijodi jadidchilik harakati bilan chambarchas bog'liqdir. Jadidlar xalqni ilm-ma'rifatga chorlash, yangi usuldagi ta'limni rivojlantirish hamda millatni taraqqiyot sari yetaklash g'oyalarini ilgari surganlar. Abdulla Qodiriy ham ana shu ma'rifatparvarlik ruhini o'z asarlarida aks ettirib, xalqni uyg'onishga va tafakkur qilishga da'vat etgan.

Yozuvchining O'tkan kunlar va Mehrobdan chayon romanlari o'zbek romanchiligining eng yirik namunalaridan hisoblanadi. Ayniqsa, "O'tkan kunlar" romani milliy adabiyot tarixidagi birinchi realistik roman sifatida katta ahamiyatga ega. Ushbu asar orqali o'zbek adabiyotida roman janrining mustahkam poydevori yaratildi. Roman nafaqat muhabbat mavzusini, balki xalqning tarixiy hayoti, siyosiy ahvoli va ma'naviy muammolarini ham keng qamrab olgan.

"O'tkan kunlar" romani ilk bor 1925–1926-yillarda nashr etilgan. Asarda XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Turkiston hayoti, xonliklar davridagi siyosiy beqarorlik, xalqning og'ir turmushi, oilaviy munosabatlar va ma'naviy tanazzul realistik ruhda tasvirlangan. Yozuvchi tarixiy voqealarni badiiy mahorat bilan uyg'unlashtirib, xalq hayotining haqqoniy manzarasini yaratgan.

Romanda Turkiston xonliklari o'rtasidagi nizolar, mansab talashish, ichki adovat va jaholat oqibatida xalq boshiga tushgan kulfatlar ochib beriladi. Muallif bu orqali millat taraqqiyotiga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammolarni ko'rsatishga harakat qiladi. Shu bilan birga, yozuvchi xalqni birlikka, ilmga va ma'rifatga chorlaydi.

Abdulla Qodiriy yaratgan obrazlar o'zining tabiiyligi va hayotiyliigi bilan ajralib turadi. Otabek, Kumush, Yusufbek hoji va Zaynab kabi qahramonlar orqali yozuvchi turli xil xarakter va dunyoqarashlarni ochib beradi. Ayniqsa, Otabek obrazi yangicha fikrlovchi, taraqqiyot tarafdori bo'lgan inson timsoli sifatida gavdalanadi.

Yozuvchining badiiy mahorati dialoglar, ruhiy tahlillar va xalqona iboralarda yaqqol ko'rinadi. U sodda, ravon va xalq tiliga yaqin uslubdan foydalangan. Asarlarda maqollar, matallar va tasviriy vositalarning keng qo'llanishi milliy ruhni yanada kuchaytiradi.

Abdulla Qodiriy ma'rifatparvar yozuvchi sifatida jamiyatni ilm, tafakkur va yangicha qarashlar orqali rivojlantirish tarafdori bo'lgan. Shu sababli uning asarlarida

eskilik va yangilik o'rtasidagi kurash asosiy mavzulardan biri hisoblanadi. Yozuvchi eski urf-odatlar va jaholat inson taraqqiyotiga to'sqinlik qilishini ko'rsatadi hamda xalqni uyg'onishga, erkin fikrlashga chorlaydi.

Shunday qilib, Abdulla Qodiriyning ijodi o'zbek adabiyotida muhim burilish yasadi. U yaratgan romanlar keyingi avlod yozuvchilari uchun katta maktab vazifasini o'tadi. Adibning boy badiiy merosi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, o'zbek xalqining ma'naviy boyligi sifatida qadrlanadi.

Ko'pxotinlilik odati mavjud bo'lganligi asarda o'sha davr jamiyatining eng og'riqli muammolaridan biri sifatida tasvirlanadi. Yozuvchi bu odatning insonlar taqdiriga salbiy ta'sirini chuqur ochib beradi. Ayniqsa, oiladagi tinchlikning buzilishi, ayollar o'rtasidagi nizolar va ruhiy iztiroblar aynan shu an'ananing oqibati sifatida namoyon bo'ladi. Abdulla Qodiriy ko'pxotinlilikni oddiy urf-odat emas, balki inson baxtiga zarar yetkazuvchi ijtimoiy muammo sifatida talqin qiladi.

Otabek esa muhabbat asosidagi oilani qadrlaydigan, yangicha fikrlovchi inson sifatida gavdalanadi. U Kumushni chin dildan sevib uylanadi va oilada samimiylik hamda o'zaro hurmat bo'lishini istaydi. Otabekning Kumushga bo'lgan munosabati orqali yozuvchi haqiqiy oilaning asosida sevgi, ishonch va sadoqat turishini ko'rsatadi. Bu esa o'sha davrdagi ko'plab oilaviy munosabatlardan farq qiluvchi yangicha qarash sifatida namoyon bo'ladi.

Biroq Otabekning keyinchalik Zaynabga ham uylanishi uning eski an'analar ta'siridan butunlay chiqib keta olmaganini ko'rsatadi. Bu holat Otabek xarakteridagi ichki ziddiyatni ham ochib beradi. Bir tomondan, u zamonaviy fikrlaydigan, adolat va muhabbatni qadrlaydigan inson bo'lsa, ikkinchi tomondan, jamiyat bosimi va ota-ona ta'siri sababli eskicha urf-odatlarga bo'ysunishga majbur bo'ladi. Natijada oilada nizolar kuchayib, fojeali voqealar yuz beradi.

Yozuvchi aynan shu voqealar orqali eski urf-odatlarning inson hayotiga qanday salbiy ta'sir qilishini ko'rsatadi. Kumush va Zaynab o'rtasidagi ziddiyatlar nafaqat ikki ayolning shaxsiy muammosi, balki jamiyatdagi noto'g'ri an'analarning oqibati sifatida talqin qilinadi. Ayniqsa, ayollarning erksizligi va o'z taqdirini mustaqil hal qila olmasligi asardagi fojealarning asosiy sabablaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

Roman orqali Abdulla Qodiriy oiladagi haqiqiy baxtning asosiy omili o'zaro hurmat, muhabbat va tushunish ekanligini ta'kidlaydi. Yozuvchi majburiy nikoh, ko'pxotinlilik va eskicha qarashlar inson baxtiga to'sqinlik qilishini ko'rsatib, jamiyatni yangicha tafakkur sari chorlaydi. Shu jihatdan "O'tkan kunlar" romani nafaqat badiiy asar, balki oilaviy munosabatlar va insoniy qadriyatlar haqida chuqur ma'naviy saboq beruvchi muhim asar hisoblanadi.

Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romanida badiiy tasvir vositalaridan nihoyatda mahorat bilan foydalangan. Yozuvchi asarning mazmunini yanada ta'sirchan va hayotiy qilish uchun turli xil badiiy usullardan unumli foydalangan. Shu sababli roman

o'quvchiga oddiy voqealar bayoni emas, balki jonli hayot manzarasi sifatida ta'sir qiladi.

Yozuvchi asarda:

xalqona iboralar;

maqol va matallar;

tasviriy vositalar;

dialoglar;

ruhiy tahlillar;

o'xshatish va sifatlashlardan keng foydalangan.

Asardagi xalqona iboralar milliy ruhni kuchaytiradi. Qahramonlarning nutqi tabiiy va hayotiy chiqqani sababli kitobxon voqealarni ishonch bilan qabul qiladi. Ayniqsa, Yusufbek hoji, Otabek va boshqa qahramonlarning so'zlashuv uslubi ularning xarakterini ochib berishga xizmat qiladi.

Maqol va matallar esa asarning xalqchil ruhini yanada boyitadi. Yozuvchi xalq donishmandligini aks ettiruvchi hikmatli iboralarni o'rinli qo'llab, voqealarning mazmunini chuqurlashtiradi. Bu esa romanning milliylikini kuchaytiruvchi muhim vositalardan biridir.

Dialoglar orqali qahramonlarning ichki dunyosi, dunyoqarashi va ruhiy holati ochib beriladi. Ayniqsa, Otabek va Kumush suhbatlarida samimiylik, muhabbat va o'zaro hurmat yaqqol seziladi. Zaynab bilan bog'liq sahnalarda esa keskinlik va ichki ziddiyatlar kuchli ifodalanadi.

Yozuvchi ruhiy tahlil usulidan ham mahorat bilan foydalangan. Qahramonlarning ichki kechinmalari, iztiroblari va his-tuyg'ulari chuqur tasvirlanganligi sababli kitobxon ularning ruhiy holatini his eta oladi. Ayniqsa, Kumushning sabr-toqati, Otabekning ichki iztiroblari va Zaynabning rashki psixologik jihatdan ishonarli ochib berilgan.

Asardagi tabiat tasvirlari ham qahramonlarning ruhiy holati bilan uyg'un holda beriladi. Masalan, Kumush va Otabek uchrashuvlaridagi romantik tasvirlar muhabbatning samimiylikini ko'rsatsa, fojeali sahnalarda g'amgin va tushkun manzaralar ustunlik qiladi. Bu esa asarning badiiy ta'sirchanligini yanada oshiradi.

Shuningdek, yozuvchi tasviriy vositalar yordamida Turkistonning tarixiy muhitini, xalqning turmush tarzini va milliy qadriyatlarini yorqin ifodalagan. Shu jihatdan "O'tkan kunlar" romani o'zbek nasrining badiiy jihatdan eng mukammal namunalaridan biri hisoblanadi.

O'tkan kunlar romani bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan yirik ma'naviy asarlardan biridir. Asar nafaqat badiiy qiymati, balki tarbiyaviy ahamiyati bilan ham muhim o'rin tutadi. Roman yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi.

Asar yoshlarni:

vatanparvarlikka;
ma'naviyatga;
sadoqatga;
ilm olishga;
halollikka;
adolatli bo'lishga chaqiradi.

Roman orqali kitobxon inson hayotida muhabbat, hurmat va ma'rifat naqadar muhim ekanligini anglaydi. Ayniqsa, Otabek obrazi yoshlarga ibrat bo'ladigan qahramon sifatida tasvirlangan. U halol, adolatli, ilmi va xalq manfaatini o'ylaydigan inson sifatida gavdalanadi.

Kumush obrazi esa o'zbek ayolining sabr-toqati, sadoqati va ma'naviy go'zalligini aks ettiradi. U oilani asrash, mehr-oqibat va muhabbatni qadrlash kabi fazilatlarining yorqin timsolidir.

Roman orqali kitobxon eskicha zararli odatlar inson taqdiriga salbiy ta'sir qilishini tushunadi. Ayniqsa, majburiy nikoh, ko'pxotinlilik va ayollarning erksizligi kabi muammolar fojealarga sabab bo'lishi asarda yaqqol ko'rsatib berilgan.

Asar insonlarni o'zaro hurmat, bag'rikenglik va mehr-oqibat bilan yashashga undaydi. Shu sababli "O'tkan kunlar" romani bugungi yosh avlod tarbiyasida muhim ma'naviy manba hisoblanadi.

Romanda an'ana va yangilik o'rtasidagi kurash fojeali yakun topadi. Otabek va Kumushning baxtli hayoti uzoq davom etmaydi. Yozuvchi voqealar rivoji orqali eski urf-odatlar va jaholat inson baxtiga qanday zarar yetkazishini ko'rsatadi.

Kumushning zaharlanishi, Otabekning iztiroblari va oiladagi fojealar jamiyatdagi eskicha qarashlarning achchiq oqibati sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, Zaynabning rashki va ichki azoblari ham noto'g'ri muhit mahsuli sifatida talqin qilinadi.

Asardagi fojeali yakun yozuvchining jamiyatdagi ayrim zararli an'analarga qarshi noroziligini ifodalaydi. Muallif inson erki, muhabbat va baxt qadrlanmagan jamiyatda fojealar yuz berishini badiiy tarzda ko'rsatadi.

Biroq yozuvchi asarni umidsizlik bilan tugatmaydi. Aksincha, u kitobxonni chuqur o'ylashga va xulosa chiqarishga undaydi. Asar orqali xalqni ma'rifatga, yangicha tafakkurga va adolatli hayotga chorlaydi.

Asarning asosiy g'oyasi shundan iboratki:
jamiyat rivojlanishi uchun yangicha tafakkur kerak;
inson erki va baxti qadrlanishi lozim;
ilm va ma'rifat taraqqiyotning asosidir;
jaholat va eskilik taraqqiyotga to'sqinlik qiladi.

Shu jihatdan roman nafaqat muhabbat qissasi, balki jamiyat taraqqiyoti haqida chuqur falsafiy asar ham hisoblanadi.

Bugungi globallashuv davrida ham O‘tkan kunlar romani o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Chunki asarda ko‘tarilgan muammolar hozirgi davr uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Jumladan:

oilaviy qadriyatlar;

ayollar huquqi;

yoshlar tarbiyasi;

ma’naviyat;

milliy qadriyatlarni asrash;

ilm va taraqqiyot masalalari bugungi kunda ham dolzarbdir.

Roman kitobxonni o‘z tarixini bilishga, milliy qadriyatlarni qadrlashga va zamonaviy tafakkur bilan yashashga undaydi. Asarda ilgari surilgan ma’rifatparvarlik g‘oyalari bugungi yoshlar uchun ham muhim hayotiy saboq bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, asar insoniylik, mehr-oqibat, sadoqat va vatanparvarlik kabi fazilatlarni targ‘ib qiladi. Shu sababli “O‘tkan kunlar” romani nafaqat adabiy yodgorlik, balki katta tarbiyaviy va ma’naviy ahamiyatga ega bo‘lgan asardi

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Qodiriyning O‘tkan kunlar romani o‘zbek adabiyotining eng nodir va yuksak badiiy namunalaridan biridir. Asarda an’ana va yangilik o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar chuqur badiiy mahorat bilan tasvirlangan.

Yozuvchi eski urf-odatlarining inson baxtiga salbiy ta’sirini ko‘rsatish bilan birga, ma’rifat, ilm va yangicha tafakkur g‘oyalarini ilgari suradi. Shu orqali xalqni uyg‘onishga va taraqqiyot sari intilishga da’vat etadi.

Otabek obrazi yangilik va taraqqiyot timsoli sifatida gavdalansa, Kumush obrazi o‘zbek ayolining go‘zal fazilatlarini aks ettiradi. Zaynab obrazi esa eskilik va noto‘g‘ri muhitning qurboni sifatida tasvirlangan. Har bir obraz orqali yozuvchi jamiyatdagi muayyan muammolarni ochib beradi.

Roman bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Chunki unda ilgari surilgan g‘oyalar — inson erki, oilaviy qadriyatlar, ma’naviyat, ilm va taraqqiyot masalalari har qanday davr uchun muhimdir.

Shunday qilib, “O‘tkan kunlar” romani o‘zbek xalqining tarixiy hayoti, milliy qadriyatlari va ma’naviy dunyosini aks ettiruvchi buyuk badiiy asar sifatida adabiyotimiz tarixida muhim o‘rin egallaydi.

Foydalanuvchi adabiyotlar:

1. Abdulla Qodiriy. O‘tkan kunlar. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2018.
2. Abdulla Qodiriy. Mehrobdan chayon. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2019.
3. Naim Karimov. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.

4. Matyoqub Qo‘shjonov. Abdulla Qodiriy mahorati. – Toshkent: Fan, 1973.
5. Sulton Mamajonov. O‘zbek romanchiligi tarixi. – Toshkent: Fan, 1985.
6. Jadid adabiyoti va milliy tafakkur. – Toshkent: Ma’naviyat, 2005.
7. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
8. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.
9. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: Tafakkur, 2012.
10. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. – Toshkent: Universitet, 2006.
11. O‘zbek adabiyoti tarixi. 5 jildlik. – Toshkent: Fan, 1978–1980.
- Jadidchilik: islohot, yangilanish va taraqqiyot. – Toshkent: Akademnashr, 2014.
12. O‘zbek adabiyoti ensiklopediyasi. – Toshkent: Milliy ensiklopediya nashriyoti, 2015.
13. O‘zbek mumtoz va zamonaviy adabiyoti masalalari. – Toshkent: Fan, 2011.
14. O‘zbek romanchiligida realizm masalalari. – Toshkent: Universitet, 2007.